

IRKÇILIĞA PSİKOLOJİK BAKIŞ

*Damla Çimen**

İnsanoğlu, göçebelikten yerleşik yaşama geçtikten sonra, farklı coğrafyalardaki insanlar arasında görünüş açısından bazı farklılıklar olduğunu keşfetmiştir. Saç, deri, göz rengi, boy uzunluğu, çene yapısı gibi farklılıklar ırk kavramını doğurmuştur (Kottak, çev., 2002; Somersan, 2004). Bu kavram, ilk olarak toplumları birbirinden biyolojik olarak ayırt etmek, onların özgül farklarını incelemek; ikinci olarak da bir toplumun diğerinden üstün olduğunu iddia etmek için kullanılmıştır (Kottak, çev., 2002). Hatta bazı yazarlar (Miles, çev., 2000; Özbek, 2000) “ırk” kavramının ırkçılığı varetmek için ortaya atıldığını ve kullanımının bu yüzden devam ettiğini ileri sürmektedirler.

Tanım itibarıyla ırkçılık, kişinin kendi ırkını üstün tutup, diğer ırkı ya da ırkları aşağılık, gereksiz olarak görmeyi ve bu düşünce çerçevesinde davranmayı getirmektedir. Tarihe bakıldığında ırkçılık en çok siyahları hedef göstermiştir. Nitekim, tarihteki ilk ırkçı söylem de siyahlar üzerinedir. Mısır’da M.Ö. 1800’lü yıllarda Nil nehri kenarına dikilen taşa, siyahların Mısır’a girişini yasaklayan yazılar bulunmuştur (Özbek, 2000). Benzeri yaptırımlar ve söylemler günümüzde de mevcuttur. Ancak o günlerden günümüze gelene dek bir takım değişimler yaşanmıştır. İlkel insanlar yalnızca cinsiyet, deri rengi gibi görünüşteki farklılığın ayırımına varabilmişlerdir ve bireysel ya da toplumsal üstünlük istemleri başladığında, “farklılara” karşı ayrımcılık da başlamıştır. Günümüzde ise çeşitli kimlik alanları yaratılmış ve bu kimliklerin benimsenmesiyle, ayrımcılığı destek-

**Ankara Üniversitesi DTCF Psikoloji Bölümü Lisans Öğrencisi*

leyen “biz” ve “öteki” olguları ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, günümüzde ayrımcılık, yalnızca ırksal farklılıkta değil; din, etnik köken, milliyet gibi kolektif kimlik sağlayan ve dolayısıyla “öteki” kavramının beslendiği alanlarda da görülmektedir. Örneğin, günümüzdeki Yahudi düşmanlığı olarak ifade edilen antisemitizm, etnosantrizm (kişinin kendi kültürünü merkez alıp diğer kültürleri olumsuz değerlendirmesi) gibi görüşler, çatışma ortamı doğuran ve ayrımcılığı, önyargıyı temeline alan görüşler olarak ırkçılıkla ilişkilendirilebilir (Paker, 2004; Somersan, 2004; Adorno, çev., 2003). Bunların dışında, kadınlara, eşcinsellere, farklı toplumsal sınıflara karşı varolan önyargı, olumsuz tutumlar ya da sergilenen ayrımcılık da katı ve hoşgörüden uzak bir perspektife sahip olduğu için ırkçılıkla özdeşleşebilir niteliktedir.

Herhangi bir toplumda yoğun ayrımcı görüşlere ve önyargılara rastlanıldığında; bu durumun, dönemin ekonomik ve siyasi koşullarından kaynaklandığı düşünülebilir. Örneğin, Avrupalılar; Amerika, Afrika’nın bazı bölgeleri ve çeşitli adaların varlığından haberdar olduklarında bir uygarlık çatışması yaşanmıştır. Avrupalılar, karşılaştıkları yerlileri abartarak farklılaştırmış; onları ilkel, kontrol altına alınmaya ve bulunulan döneme göre modernleştirilmeye muhtaç olarak resmederek kolaylıkla sömürgeleştirmiştir (Gould, çev., 2003; Somersan, 2004). Böylelikle, ekonomik ve siyasal üstünlük mücadelesi adına yapılan soykırımlar ve katliamlarla yazılan kirli tarih meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Sömürge savaşları, ulusal kurtuluş mücadeleleri, din, temeli gerçeklere dayanmayan kalıpyargılar gibi etmenler, söz konusu ayrımcılığı pek çok insanın üzerinde anlaştığı bir görüş olarak karşımıza çıkarmaktadır. Fransız devrimiyle birlikte kuruluşları hızlanan ulus-devletler de “biz ve

“öteki” kavramını güçlendirmişlerdir. Bunun temelinde, ulus-devletlerin, imparatorlukların içinde yaşayan kimi halkların (azınlıkların ya da ortak özellikler etrafında birleşen insanların) bağımsız devlet kurarak özgürlüklerini kazanmasıyla oluşması yatmaktadır. Bu uğurda pek çok savaş gerçekleşmiş ve savaşların da etkisiyle, halklar ulusal kimliklerine iyice bağlanmışlardır.

İrkçılık gibi ayrımcı görüşler zamanla birlikte hiçbir şekilde yok olmamış aksine “öteki”lerin sayısı artmış; artık ulusal kimliklere yönelik de “ötekileştirme” yapılmaya başlanmıştır. İnsanların hissetmek istediği aidiyet duygusu siyasal anlamda milliyetçilikte hayat bulmuştur. Oran’a (1993) göre “biz” yani paylaşılan kimlik, iki şekilde varolmaktadır. İlk olarak grubun ve grup üyelerinin olumlu yönlerini vurgulayarak; ikinci olarak da karşıt alınan grubu ya da grupları (“öteki”yi) kötüleyerek, yoketmeye çalışarak. Burada sosyal grubun (ya da ulusun), kendi özelliklerini övmesi milliyetçiliğe (yurtseverlik kavramıyla yumuşatılabilir) örnek olurken, düşman görülen grubun kötü özelliklerini vurgulayarak onun yıkımına yönelik örgütlenmesi de ırkçılığa işaret etmektedir. Tarihte bu iki seçeneğin iç içe geçtiği durumlar da gözlenebilir.

Milliyetçiliğe ve ırkçılığa ya da “biz” ve “öteki” gibi ayrımcılığa dayanan kavramlara psikolojik açıklamalar getirmek mümkündür. Bu açıklamalardan bazıları, sosyal psikoloji kuramlarıyla ilişkilendirilebilir. Konuyla ilgili akla ilk gelen yaklaşımlar, sosyal kimlik (SKK) kuramı ve SKK’dan fazlasıyla etkilenmiş olan sosyal baskınlık yönelimidir. Sosyal kimlik kuramına göre, her insan kendi benliğini olumlu görme, benlik saygısını koruma ihtiyacındadır. Bu düşünce doğrultusunda kuramcılar, benliğin iki yapısı olduğunu söylemektedirler: kişisel kimlik ve sosyal kimlik. Kişisel kimlik, kişinin kendisinin sahip oldu-

ğu özellikleri değerlendirme ve olumlu görmesi çerçevesinde algılanılabilir. Sosyal kimlikte ise bireyler, toplumsal yönlerini değerli kılabilmek adına üyesi oldukları sosyal grubu olumlu görme eğilimindedirler (Arkonaç, 1987; Göka, 2004; Hasta ve Karaçanta, bt.).

Sosyal baskınlık yönelimi de grup içi yanlılık, benlik saygısını koruma eğiliminden söz eder, ancak özellikle dış grup üzerinde baskı kurma isteğini öne çıkarır. Bir kişilik yapısı olarak görülen sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan bireylerde “öteki”ni kontrol altına alma, ezici üstünlük sergileme ve bir yandan da kendi gruplarını olumlu algılama isteği vardır. Bu bireyler, sosyal gruplar arasında hiyerarşi olması gerektiğini savunurlar; önyargılıdırlar ve eşitlikçi değillerdir. Bu durumda sosyal baskınlık yönelimi yüksek bireylerin ırkçı, eşitsizliğe dayanan ideolojileri sahiplendiği düşünülebilir (Hasta ve Karaçanta, bt.; Karaçanta, 2000). Sosyal kimlik kuramı milliyetçiliğe açıklık getirirken, sosyal baskınlık kuramının ırkçılığı daha iyi yansıttığı söylenebilir.

Konuya psikanalitik açıdan yaklaşmak da mümkündür. Psikanalitik kurama göre bireyin kendisi için hissettiği ezilmişlik, güvensizlik, aşağılık duygusu; ırkçı tutum objesi olarak bir Yahudiyi, Çeçen’i ya da siyahı görmesinin nedeni olarak düşünülebilir. Birey bu rahatsız edici duygulardan kurtulmak için, kendine olan kızgınlığını başkalarına yönelterek bir savunma mekanizması geliştirebilir. Özellikle yansıtma mekanizması (kişinin kendi kusurlarını, onları gizlemek ve önyargularını doğrulamak için başkalarına yüklemesi) konu için oldukça açıklayıcı görünmektedir (Budak, 2005; Geçtan, 2004; Langer, çev., 2004). “Öteki” olarak bellediği kişileri düşman, tehlike kaynağı olarak gören ırkçı kişi (Langer, çev., 2004), ayrımcılığını yönelttiği hedeften saldırı geleceğini düşünür. Bu tür gerçekliği olmayan

düşünceler çerçevesinde davranışta bulunan kişilerin, kendilerini bu düşüncelerle varetmeleri, saplantılı düşüncelere sahip olmaları nevrotik kişilik özelliklerini akla getirmektedir. Nitekim Adorno, ırkçı tutum ve davranışların birer semptom olabileceğini belirtmiştir (Adorno, çev., 2003). İnsanların bu tür gerçeklikten uzak görüşler doğrultusunda nasıl fanatikleştiği düşünüldüğünde ırkçı kişiliğin bir özelliği daha ortaya çıkmaktadır. ırkçı propaganda basit, katı ve basmakalıp ifadelerden ibarettir ve dolayısıyla karmaşık düşünme yetisi olmayan insanlarda daha etkili olmaktadır. Buradan çıkarılabilecek sonuçlardan biri, ırkçı kişilerin basit ve katı bir algı mekanizmasına sahip olduğudur (Adorno, çev., 2003; Hasta, 2002). Bu kişiler, “siyahların IQ seviyeleri düşüktür”, “Yahudiler dünyayı ele geçirmek isteyen, paragöz, içten pazarlıklı kişilerdir” gibi iddialarla ayrımcılık yaptığı grubun istisnasız tüm üyelerinin atfedilen özelliğe sahip olduğunu düşünürler.

İnsanların kendilerini, sahip oldukları ulus kimliğine, ırka ya da dine adanmaları, bu özelliklerini yüceltmeleri ve “öteki”ni bu özelliğe sahip olmadığı için küçük, değersiz görüp varlığının gereksiz olduğunu düşünmeleri günümüze değin milyonlarca insanın ölümüne ve bir o kadarının da korku ve çatışma içinde yaşamasına neden olmuştur. ırkçılığı dönem dönem kamuoyu yaratıp kitleleri peşinden sürükleyen bir akım olarak görmek mümkündür; böylesi bir durumda da bahsettiğimiz basit ve katı bir algı mekanizmasına sahip olan bireylerin ırkçı söylemleri benimseme eğilimi göstermesi kaçınılmazdır. Genellikle siyasi emellere dayalı olarak ortaya çıkan ırkçılık, temelinde ayrımcılık olan diğer görüşler gibi eşitlik anlayışını yıkmakta ve gereksiz bir egemenlik hali yaratmaktadır. Halbuki, yeryüzünde hiçbir insan grubunun, diğer grubun veya grupların üstünde güç sergilemek istemesi ne içgüdüsel bir istektir ne de ahlakidir.

İnsanların etnik kimlikler, uluslar, dinler sebebiyle ayrı düştüğü; birbirine yabancılaştığı dünyada, herkesi düşman gösteren ve insanların üzerine “öteki” etiketini yapıştıran görüşler ne yazık ki gündemdedir. Hala göçmenler, Müslümanlar, Yahudiler, etnik gruplar, siyahlar, eşcinseller; kendini çoğunluğun içinden olarak tanımlayan insanlar tarafından fiziksel ya da psikolojik olarak taciz edilmektedir. Bu tutumlara getirdiğimiz kuramsal açıklamalardaki amaç, kesinlikle ırkçılığa, ayrımcılığa meşruluk kazandırmak değildir. Yalnızca yaşam hakkını sınırlayan ya da yok eden bu tarz görüşlerin nedenini anlamaya ve açıklamaya çalışmak ve bu açıklamalardan yararlanarak çözüme yönelik düşünce üretimine katkıda bulunmaktır.

Kaynaklar

- Adorno, T.W. (2003). *Otoritaryen kişilik üstüne niteliksel ideoloji incelemeleri*. (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: Om Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1950).
- Arkoç, S.A. (1987). Sosyal kimlik teorisi ve sosyal kimlik envanteri metodu. *Türk Psikoloji Dergisi*, 6 (21), 16-18.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji sözlüğü* (3. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hasta, D. (2002). *Yetkeci kişilik ve bilişsel karmaşıklık düzeyi ile siyasal ideoloji arasındaki ilişki*. Ankara: Doktora Tezi.
- Hasta, D. ve Karaçanta, H. (2006). Üniversite öğrencilerinde sosyal baskınlık yönelimi ve otoriteriyenizm. *Yayınlanmamış Araştırma Raporu*.
- Geçtan, E. (2004). *Psikanaliz ve sonrası* (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gould, S. J. (2003). *Darwin ve sonrası*. (5. Baskı). (C. Temürçü, Çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1979).
- Göka, E. (2004). *Topluluklar ve zihniyetleri*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Karaçanta, H. (2000). Sosyal baskınlık kuramı. *Türk Psikoloji Bülteni*, 6 (18), 34-36.
- Kottak, C. P. (2002). Irkların kültürel inşası. *Antropoloji -insan çeşitliliğine bir bakış-* içinde (90-140). (S. Özbek, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974).

- Langer, W. C. (2004). *Hitler'in psikopatolojisi*. (6. Baskı). (K. Bek ve Z. Çakılalan, Çev.). İstanbul: Donkişot Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972).
- Miles, R. (2000). *Irkçılık*. (S. Yaman, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1989).
- Oran, B. (1993). Milliyetçilik nedir, ne değildir, nasıl incelenir?. *Birikim*, 45/46, 43-48.
- Paker, M. (2004). Bir ırkçılık madalyonunun iki yüzü: Siyonizm ve antisemitizm. *Birikim*, 186, 25-30.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal bilimlerde etnisite ve ırk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, M. (2000). *Dünden bugüne insan*. Ankara: İmge Kitabevi.